

vészi értékeként szervesen beépültek kultúránkba". Mindez igaz, a monográfia olvasója pedig ezek után legfeljebb eltűnődhet azon, hogy olykor, mint Bosán esetében is, mennyire hálátlan, visszaigazolást nélkülöző művészi magatartás az, ha valaki szakmai és erkölcsi tisztességgel, elhivatottsággal és tehetséggel járja végig a maga belső, önfejlődése által megszabott útját, s mennyivel könnyebb, látványosabb és sajnós, sokszor sikerre vezetőbb is megnyergelni egy-egy kívülről jövő, manipulált divatkonjunkturát.

A kötet kiváló, hozzájárul ehhez a remek válogatás, amely persze koncepciót is sugall, valamint a tanulmány színvonalához illő, választékos fordítás (Garai László és P. Nagy István munkája) és a jegyzet-apparátus pontossága is.

P. NÁRAY Éva

SZUBJEKTÍV DOKUMENTARIZMUS

Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987

Ennek a két vaskos kötetnek — összesen 1409 nagy formátumú oldal! —, amely megjelenése pillanatától elkerülhetetlenül szenvedélyes viták, erőteljes elutasítás — Fodor mindenkit név szerint szerepeltet! — és lelkes egyetértés életre hívója, utolsó naplólapján — kelt 1971. február 9-én — mintegy felismerésként fogalmazza meg a szerző, hogy ez a napló, amit két évtizednél is hosszabb ideig elsősorban önmagának, házi használatra vezetett — az első bejegyzés dátuma 1947. július 10-e —, s most erősen szelektált formában közzétett, valójában „*kettős requiem*”. Így olvasandó, mert így készült. Felerész — Fülep Lajos vonatkozásában —, mert a naplóíró óhatatlanul eleve ezt érezte, jelölte ki feladatát: lejegyezni a század kivételes, nagy tudású, sokoldalú egyéniségének szavait, gondolatait a világról, művészetekről. Így őrizni meg emléket annak, aki rá, az íródeák szorgalmával jegyzetelő Eötvös-kollégistára, költőre, értelmiségire emberileg is és szellemi fejlődése tekintetében is a lehető legnagyobb hatással volt. „Akadhat-e bárki — jegyzi fel még a naplóírás kezdetén —, aki így hatna rám, mint ő, kimeríthetetlen belső sugárzással, szellemi és lelki erejével?” S a kérdésre felesleges válaszolni, egyértelműen következik belőle az egyetlen lehetséges felelet, amit a kitartóan és rendszeresen vezetett napló nyomatékossít. A két kötetbe rendezett töredékeken rejtetten végigvonul, majd egyre érezhetőbben felismerhető, akkor is, amikor a naplóíróban talán még nem is tudatosult, hogy ő nemcsak önmagának, hanem az utókornak is kivanatol, az a szándék, hogy ily módon állítson emléket „a mesternek”.

Kivált a legendás Eötvös Kollégium feloszlatása után írt részletek, a napló zöme, tanúsítják, hogy a félretett és félreállt, életének hatodik évtizedén is túljutott szellemi nagyság utolsó éveinek, évtizedeinek szellemét hivatottak a feljegyzések megőrizni; mintegy a fülepi életmű folytatásának szánta Fodor András a naplót. Kivált azután, hogy a meszterhez közeli, tanítványok, tisztelők számára nyilvánvaló lett, az életmű többször beígért szintézisét jelentő, nagy munka sohasem fog elkészülni. Fodor kétségtelenül nemes gesztussal felvállalja legalább töredékes megőrkítését annak a nagy műnek, amivel Fülep Lajos sajnos híveinek is, ellenfeleinek is örökre adós maradt. Felerésztt pedig Colin Mason angol zenetudósna, aki magyarul is megtanult, a bartóki zene kivételes értőjének és tudósának, önzetlen propagátorának, Fodor legjobb barátjának váratlan pusztulása, egy aránylag fiatal ember halálának vilámcsapása teszi requiemmé a naplót.

S valóban a naplóíró mellett ők ketten, Fülep Lajos, ki apa helyett apa, és Colin Mason, kit Fodor önmagával azonos barátként szeret, e kétkötetes, vastag kiadvány főszereplői. Vitathatatlanul főszerepre is termettek. Kivált Fülep, aki nagy-nagy tudásával, tapasztalatával, bölcsességével és emberségével, csodálatra méltó egyéniség volt. Csak irigylhetők azok, akik, mint Fodor és barátai, hétről hétre egy estét vele tölthettek, tőle tanulhattak. Különösen, ha tudjuk, hogy épp az embereket fölöttébb próbára tevő két évtized során, 1947-től 1971-ig adatott meg számukra érezni Fülep Lajos kreativitásra serkentő, olykor merev ítéletei ellenére is megnyugtatóan eligazító szellemének sugárzását. Tisztelet és barátság jellemzi a naplóíró viszonyát Fülephez és Masonhoz. Olyanok ők, mint a regényhősök. De mégsem a legjobban, nem a legszerencsésebben bemutatott, ábrázolt, megjelenített szereplői ennek a regényként is olvasható naplófolyamnak. Hitelességüket éppen a tisztelő, a barát túlzott rajongása, ragaszkodása teszi kérdésessé. Olyanok ők, amilyeneknek Fodor András látni kívánja, elképzei őket. S nemcsak Fülep és Mason ilyen. Vannak még hozzájuk hasonló szereplői Fodor András naplójának, például Takács Gyula, Tüskés Tibor s részben Hernádi Gyula is, akik fel-feltűnését rendre elfogódottsággal jegyzi; mércéje: ki hogy viszonyul hozzá. Akiket jó embereinek érez, azokat eszményíti. Önmagát látja bennük, s ettől meghatódik. Ez végső soron érthető is, kivált ha a napló önéletrajzi vonatkozásaira gondolunk, arra, hogy költői elismeréséig miféle igazságtalanságokat kellett elszenvennie. Aki együtt érzett, rokonszenvezett vele, mi több, költőként is elismerte, arról szeretettel szólt, azt Fodor természetesen jobbnak, szebbnek látta. De ki ne tenne így? Mintha Fodor is érezné, hogy eltúlozta a „pozitív hősök” egyoldalú ábrázolását, s velük együtt saját portréját is, ezért szorít helyet Vas István észrevételének: „nem kéne ennyire meghatódnom saját jóságomtól”. Igazat ad Vasnak, de nyilván a legintimebb

formának tekinthető műfaj jellegével magyarázható, hogy sem önmagát, sem a hozzá legközelebbinek érzett barátait nem tudja olykor kívülről is szemlélni. Kár, mert ha Fodor erre képes lenne, akkor naplója szereplői, akik a magyar irodalom és általában szellemi élet ismert alakjai, inkább emberként állhatnának előttünk. Még Fülep — hát még az „aprószenetek” — esetében is zavaró az eszményítés. Kétségtelenül lenyűgöző, amint a töredékes feljegyzésekből is látszik, amikor a mester a köré gyülekező tudósoknak, orvosoknak, művészeknek csodálatos eszme-futtatással kapcsolja egybe, hozzá összefüggésbe a világ, az élet egymástól távoli jelenségeit, szenzációs okfejtéssel fizikából, biológiából, művészettörténetből, esztétikából tart kiselőadásokat. Élvezetes és végtelenül tanulságos követni okfejtéseinek ívét; gondolkodni tanít. Ám mégsem kellene minden mondatát kinyilatkozósként fogadni. Amikor az élet és a tudás viszonyáról beszél, akkor a semmiképpen sem szenzációs megállapítást ekképpen nyomatékosítja a naplóró: „Így ezt még nem is igen fogalmazták meg.” Amikor viszont Fülep „leszólja” *Az ember tragédiáját*, mert „rossz panorámadrámának tartja”, akkor Fodor csupán a jelenlevők meglepetését említi. Ők meglepődtek, s ennyivel nyugtázták, hogy Fülepnek joga van autba tenni irodalmunk egyik legjelentősebb művét. Az olvasó természetesen másként reagál. Mondhatnám, örül az efféle elszólásoknak, mert a mester tévedhetetlenségének cáfolatát fedezi fel, amit a naplóró, nem lát, vagy jóságosan szemet huny felette. Természetesen semmi áron sem azoknak kell igazat adni, akik „diabolikus, romboló egyéniség”-nek bélyegezték Fülep Lajost, ki „mindent szétzúz”. Igazi nagysága azonban — még ha a naplóró ennek megmutatását is tűzte ki célul — nem Fodor András feljegyzéseiből, hanem Fülep írásaiból derül ki.

Ahogy a naplóbéli eszményítés sem nyújthat hiteles képet, ugyanúgy az egyértelműen negatívnak ábrázolt szereplőket sem tekinthetjük hiteleseknek. Az egyoldalúság ilyen formán sem célravezető, de ha tudjuk, hogy őket Fodor nem önmagukban látja, hanem az adott politikai, társadalmi, szellemi helyzet függvényeként, tartozékaként és produktumaként, akkor jellemzésük is kevésbé elhibázott. Persze elgondolkodtató, ha valaki mostanság a korszerű törekvések vagy az avantgárd irodalom híveként mutatkozik meg, amikor néhány évtizeddel előbb egészen más pozíciókon állt. Hogy lehet hinni annak az irodalomtörténésznek, aki most Kosztolányiról ír könyvet, ha harminc évvel ezelőtt azt nyilatkozta, hogy Rimbaud, Apollinaire, Éluard versei mellett éppen úgy elmegy, ahogy nem szereti József Attila *Eszméletét* sem. Mivel változhatott az a szerkesztő, aki az ötvenes évek közepén még így gondolkodott: „Közöljük le a Weöres-verseket, s a következő számban hozunk egy cikket a Weöres-kérdésről. Fakasszuk fel ezt a problémát is.” Ki hiszi el, hogy ez a szerkesztő gyökeresen megváltozott? Inkább ar-

ra kell gondolni, hogy alkalmazkodott, de bőréből aligha bújhatott ki Mégsem hiszem, hogy Fodor András közzétett naplórészleteinek az lenne a legjelentősebb hozadéka, hogy néhány, nem kis befolyású szerkesztőt, irodalompolitikust pőrére vetköztet. Ennél sokkal fontosabb, hogy sikerül érzékletesen megjelenítenie azt a légkört, amelyben az irodalmi élet paralizálódott, mert a szerkesztők engedélyért, jóváhagyásért kilincseltek, s nem a művek esztétikai értéke volt a közlés igazi kritériuma, hanem a tétélesség, a pártosság, az alkotókról kialakult előítélet, vélemény, amikor a „vívódás nélküli igen többet ér(t), mint a vívódva kimondott igen”. Az irodalmi élet deformálódásának kórképét kapjuk Fodor András könyvében, s az sem csökkenti feljegyzéseinek látélet értékét, hogy elsősorban saját és barátai sérelmeiről, a velük megesett igazságtalanságokról olvasunk. Természetes, hogy Fodor önnön költői értékeit nem láthatja pontosan, jobb költőnek véli magát, mint ami talán. De Fodor költészetének értékét nem is a naplóba foglalt vallomások alapján kell eldönteni, hanem a versei alapján. Az viszont a naplóból is kiderül, hogy bizonyos költészet-típus, melynek esztétikai szintje, kétségtelenül magas, évtizedekig mellőzött, degradált volt. S ennek kárát nemcsak a költészet későbbi sorsa, alakulása látta, hanem az esztétikai szenzibilitás is; gyógyíthatatlan traumákat okozott a szerkesztői politika kiszolgáltatottsága és süketsege. Elég lenne bizonyítékul felhozni Fodor baráti körének talán legjelentősebb költője, Kormos István verszőfutását. De nem Kormos az egyetlen példa, őt csak azért említtem, mert a napló galériája leginkább hiteles szereplőjének látszik, szereti is Fodor, de haragudni is tud rá, s ennek megfelelően ábrázolja. Az írókból, zeneszekből, tudósokból álló baráti kör — törzstagjai: Hernádi, F. Csanak Dóra, Fülöp Géza, Sárosi Bálint, Beney Zsuzsa és férje, Vekérdi László, Lator László, Bulla Károly, Lakatos András, Bozay Attila, Durkó Zsolt... — valóban irigylésre méltó, mert emberi, alkotói kapcsolatuk valóban eszményinek látszik, egymás iránti érdeklődésük, véleménynyilvánításuk szép példája a nélkülözhetetlen egymásra figyelésnek, törődésnek.

Fodor András eseményekben, szereplőkben gazdag naplójegyzeteinek rétegezettsége láthatóan változatos. A naplóíróra vonatkozó családi, alkotó szinttel azonos helyet kapnak a Fülephez és Masonhoz kötődő részletek, a második, kissé távolabbi körben a barátok helyezkednek el, nem mindenki azonos távolságra a középpontban álló naplóírótól. Még távolabb jut hely azoknak, akikkel Fodor munkatársi, alkotói, költői minőségében került kapcsolatba. Valójában ők alkotják azt a közeget, amely szellemi, irodalmi világként, háttér szerepe ellenére is, a napló leginkább dokumentumértékű vonulatát képezi, amely alapján úgy érezzük, a napló felölelte 24 év irodalmáról immár lehetetlen Fodor András feljegyzései nélkül szólni.

Végezetül az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ránk vonatkozó részletek is vannak Fodor naplójában. Elsősorban Fülep Lajos nagybecskereki emlékeire gondolok, diákkorának megidézett epizódjaira a százforduló tájáról, suhanckori újságíróskodásáról, a dorbézoló torontáli földesurakról, a részeges, piarista tanárokról, Lauka Gusztávról, Hazai Verai Jánosról tesz említést. Saját élményeit, találkozásait idézve említi Fodor Major Nándor, Szeli István, Bori Imre, Tolnai Ottó, Hornyik Miklós nevét, anélkül, hogy ez több lenne pusztá hivatkozásnál, utalásnál.

GEROLD László

S Z Í N H Á Z

HÁROM NÖVÉR — A KRITIKA TÜKRÉBEN

Ascher Tamás *Három nővér*-rendezése a budapesti Katona József Színházban a magyar színjátszás utóbbi másfél-két évének legtöbb figyelmet kiváltó produkciója mind otthon, mind pedig külföldön. Elnyerte a színikritikusok díját, 28 kritikus közül húszan minősítették legjobb előadásnak, s ezt a külföldi meghívások és méltatások is igazolják. A jugoszláv újságolvasók először a tavaszi budapesti nemzetközi kritikustanácskozást követően értesülhettek az eseményszámba menő *Három nővér*ről, amikor a zágrábi *Danas* c. hetilap kritikusa (Dalibor Foretić) ismertette lelkes szavakkal az előadást. Ez a cikk a belgrádi meghívás egyenes előzményének tekinthető. Hogy Ascher Tamás rendezése fölöttébb kedvező fogadtatásra talált a BITEF-en, azt a belgrádi, zágrábi, újvidéki szerbhorvát kritikákból készült válogatásunk példázhatja.

Az *előadásról* általánosságban írva jegyzi meg a *Danas* cikkírója, hogy a *Három nővér* teljes mértékben igazolta az elvárásokat, a BITEF addigi előadásai közül „mély, életet jelző szívdobbanásként” mutatta fel „az ember kétségbeeséstől, félelemtől, szorongástól, magánytól és bármiféle változás lehetetlenségétől elcsúnyult és eszelőssé torzult arcát”. A belgrádi hetilap, a *NIN* kritikusa (Vladimir Stamenković) is így látta, hogy az idei fesztivál szalagcímében kifejezett rendezőelv, a szintézis színháza először a pesti előadásban kapott igazolást. Ascher rendezése, jegyzi meg a kritikus, az első pillanatban a „tradicionalizmus, a Sztanyiszlavszkij-féle szellemi naturalizmus” ismérveit éppen úgy tartalmazza, mint a jól megcsinált darabok elemeit, de arra a kérdésre,